

Vizsgálatok a magyarországi városhálózat 1949–2001 közötti népeségváltozásairól

HAJNAL KLÁRA¹–BUGYA TITUSZ²

Abstract

Population change within the urban network of Hungary between 1949 and 2001

Investigations into population change between 1949 and 2001 targeted settlements with urban status in Hungary as to 1st January, 2002. Population number of these towns were taken into consideration according to the 1949, 1960, 1970, 1980, 1990 and 2001 censuses, but effects of settlement contraction and detachment were not taken into account. Population change of these settlements were analysed not merely *per se*, but compared with their wider and closer environment. It was studied how population of the given urban settlement developed compared to the total population change of the accommodating county and also relative to change in the rural population of the county within the studied period. Based on these analyses the “winner” and “loser” urban settlements were determined for both cases, characteristic features of the given towns phased out and the data illustrated on cartograms. The final conclusions are as follows:

– Urban settlements were grouped into five categories differing from the earlier ones based on the town size and proved *raison d'être* of such an approach;

– It was determined that while before 1990 the cities definitely belonged to the group of winners, the trend has somewhat changed during the period after 1990 with small size and smallest towns having developed into prosperous settlements;

– It was demonstrated that after 1990, acknowledging the success of the cities, new centres of spatial structure were formed in Hungary; also a growing population attraction of the rural settlements is anticipated for the perspective.

As an ultimate conclusion of the paper it is suggested that the studied processes are closely related to recent and profound changes in social values. Hopefully these changes, if being supported, will contribute to the creation of a more decentralised, personal, democratic and increasingly re-located state administration and polity. By this Hungary can move to the realisation of the local-regional decision making and interest representation also promoted by the EU.

---

¹ Egyetemi docens, PTE TTK Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

² Doktorandusz, PTE Földtudományok Doktoriskola, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Kiinduló megállapítások

E dolgozat témája annak áttekintése, hogy miként változott Magyarország városállományának lakossága az 1949 és 2001 közötti népszámlálások adatai szerint. A változás követésére a városok lakosságának abszolút változásait és két viszonyszámot is alkalmaztunk. Ezek egyike megmutatja, hogyan változott egy adott város lakossága a megyéjében azonos időtartam alatt bekövetkezett népességváltozáshoz viszonyítva, másik pedig azt, hogy miként változott a megye városok nélküli lakosságához viszonyítva.

Magyarország településhálózatában számos kisebb-nagyobb jelentőségű, különböző hierarchiasztű, központi funkciót ellátó település van. Ezek tulajdonképpen mindegyike városi jogállású lett az utóbbi évtizedben. A települések döntő többsége már várossá nyilvánításuk előtt is rendelkezett központi szerepkörrel (járási székhely, középiskola, nagyobb munkáltató stb.) (RUDL J. 1998).

A központi szerepkörű települések a szélesebb spektrumú és magasabb színvonalú ellátó funkciójuk miatt kiemelkednek környezetükből, ezért onnan kisebb mértékű a lakosság elvándorlása, mint a környező településekből, sőt népességük még növekedhet is.

A települések „sikeressége” vizsgálható népességük nagysága alapján (TÓTH J. 1986). E szerint az a település, amely az esetleges negatívumok mellett elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű szolgáltatást, vonzerőt képes felmutatni, népességnövekményre tesz szert, ha pedig nem képes a megfelelő életkörülményeket biztosítani, népességvesztéssel kénytelen számolni.

A fenti tétel megfordítva is igaz. Ha valamely település népessége jelentős, folytonos csökkenést mutat, ez arra utal, hogy a település nem képes az adott időben és adott társadalmi-gazdasági térben elvárható feltételeket biztosítani, vagy csak kisebb népesség számára tudja azt megadni. Az a település, amely népességnövekedést könyvelhet el, az adott időben és társadalmi-gazdasági környezetben az átlagosnál jobb körülményeket képes biztosítani. Ha vonzó hatást gyakorol, akkor csökken vagy megszűnik az elvándorlás, csökkenhet a halandóság, növekedhet a várható élettartam. Ezek együttesen is megjelenhetnek.

A városok népességváltozását környezetük demográfiai folyamatainak tükrében kell vizsgálni. Ha egy területre a népesség csökkenése jellemző, akkor – az előzőekben foglaltak szerint – *már sikeres az a város, ahol kisebb a népességcsökkenés, mint a környezetben. Növekvő népességű terület városa viszont csak akkor tekinthető sikeresnek, ha lakosságának száma legalább ugyanakkora, vagy nagyobb arányban nőtt, mint környezetéé.*

Lehetséges tehát, hogy egy csökkenő népességű város sikeresnek tekinthető, mert kisebb a népességvesztesége, mint a környezetében tapasztalható, egy növekvő népességű pedig nem sikeres, mert környezetének népességnövekedése még jelentősebb.

A felhasznált adatok kizárólag teljes körű népszámlálásokból származnak, a korrekt összevethetőség érdekében sem a mikrocenzusok, sem a továbbvezetések eredményei nem szerepelnek.

A vizsgált időszakban jelentősen nőtt a városi jogállású települések száma. Elemzésünkben a 2002. jan. 1-jei állapotot vettük alapul, ezért ebben az akkor városi jogállású települések adatai szerepelnek. Nem vettük figyelembe az esetleges település-összevonásokat és településrész-elcsatolásokat, így a belőlük származó népességváltás sem. Budapest sajátos fejlődése, nagysága, szerepe miatt nem szerepel az elemzésben.

Vizsgálati módszerek

A tanulmány az 1949 és 2001 közötti népszámlálások adatait dolgozza fel, és a 2002. jan. 1-jén városi jogállású valamennyi településünket, továbbá a megyék mindenkor lakosságát is. Az egyes dekádokra vonatkozóan népességváltási arányokat állapítottunk meg (dekád végi népesség/dekád eleji népesség), amelyek alapján az alábbi, különböző népesedési jellemzőkkel rendelkező város csoportok elkülönítésére nyílt lehetőség:

A1 csoport („sikeresek”)

– városok, amelyek lakossága nagyobb mértékben nőtt, mint megyénk lakosságának;

– városok, amelyek lakossága kisebb mértékben csökkent, mint megyénk lakosságának;

B1 csoport („sikertelenek”)

– városok, amelyek népességnövekedése nem érte el a megyénk népességnövekedését;

– városok, amelyek népességcsökkenése meghaladta megyénk népességnövekedését;

A2 csoport („sikeresek”)

– városok, amelyek lakossága nagyobb mértékben nőtt, mint megyénknek az adott megye városai nélkül vett, azaz községi lakosságának;

– városok, amelyek lakossága kisebb mértékben csökkent, mint megyénknek az adott megye városai nélkül vett lakosságának;

B2 csoport („sikertelenek”)

– városok, amelyek népességnövekedése nem érte el megyénknek az adott megye városai nélkül vett népességnövekedését;

– városok, amelyek népességcsökkenése meghaladta megyénknek az adott megye városai nélkül vett népességnövekedését.

Ezen túl megvizsgáltuk, hogy 1949–2001 között melyik város melyik népszámláláskor rendelkezett a legkisebb, ill. a legnagyobb népességgel.

Az eredményeket egy-egy kartogram ábrázolja. Minden várost kör jelöl, míg a megyeszékhelyeket – ha az adott csoportban szerepelnek – nagyobb kör jelöli. Ennek szerepe nem csupán az, hogy a tájékozódást megkönnyítse, hanem az is, hogy városhálózatauk e kiemelt tagjainak népességváltozása jobban követhető legyen.

Ezen kívül besoroltuk az egyes településnagyság-kategóriákhoz tartozó népességet is, minden egyes népszámláláskor, 1000 lakosokként haladva (1. táblázat, 2a, 2b. táblázat), 1000-tól 100 000-ig, másrészt az alábbi beosztás szerint:

- 0–10 000 lakos,
- 10 001–20 000 lakos,
- 20 001–40 000 lakos,
- 40 000–100 000 lakos,
- 100 000 lakos fölött.

Az egyes kategóriák fontosabb statisztikai mutatóit is elkészítettük, ezek a későbbiekben kerülnek elemzésre. Mivel a fentiekben bemutatott csoportosítás több ponton eltér a társadalomföldrajzban, urbanisztikában megszokott kategóriáktól, indokoltnak tűnt külön elnevezéssel is illetni őket. Figyelembe véve nagyságukat, szerepüket, az alábbi elnevezések látszanak szerencsésnek:

- 10 000 lakosig   kisvárosok,
- 10 001–20 000 lakos   alsó középvárosok,
- 20 001–40 000 lakos   középvárosok,
- 40 001–100 000 lakos   alsó nagyvárosok,
- 100 000 lakos fölött   nagyvárosok.

Ez a kissé talán szokatlan felosztás mindenképpen indoklást kíván, amelyet dolgozatunk további részében meg is teszünk.

1. táblázat. Városok száma népességekategóriánként összesen

Kategória, fő	1949	1960	1970	1980	1990	2001
0–10 000	141	129	127	114	116	116
10 001–20 000	68	74	71	75	75	73
20 001–30 000	18	19	19	23	23	24
30 001–40 000	12	14	12	15	14	16
40 001–50 000	5	3	8	4	3	2
50 001–60 000	1	5	2	5	4	5
60 001–70 000	2	1	4	3	4	4
70 001–80 000	0	1	1	3	3	2
80 001–90 000	1	1	2	1	1	1
90 001–100 000	0	0	0	1	0	0
100 001–	3	4	5	7	8	8

2a. táblázat. Városok lakossága népességekategóriánként összesen, fő

Kategória, fő	1949	1960	1970	1980	1990	2001
0–10 000	783 500	773 500	778 500	689 000	696 000	711 000
10 001–20 000	892 000	1000 000	974 500	1 044 500	1 059 500	1 027 500
20 001–30 000	425 000	456 500	460 500	549 500	559 500	574 000
30 001–40 000	406 000	477 000	389 000	512 500	483 000	539 000
40 001–50 000	224 500	137 500	353 000	178 000	132 500	94 000
50 001–60 000	56 500	269 500	112 000	275 500	221 000	279 500
60 001–70 000	131 000	65 500	256 000	190 500	255 000	260 000
70 001–80 000	0	71 500	79 500	223 500	224 500	150 000
80 001–90 000	89 500	84 500	166 000	82 500	85 500	81 500
90 001–100 000	0	0	0	96 500	0	0
100 001–	330 107	513 228	747 949	1 075 805	1 203 603	1 188 232

2b. táblázat. Városok lakossága az egyes népességkategóriákban, az ország összlakosságának arányában, %

Kategória, fő	1949	1960	1970	1980	1990	2001
0–10 000	8,3	7,5	7,5	6,4	6,8	7,0
10 001–20 000	9,4	10,0	9,4	9,8	10,3	10,1
20 001–30 000	4,5	4,6	4,4	5,1	5,4	5,6
30 001–40 000	4,3	4,8	3,7	4,8	4,7	5,3
40 001–50 000	2,4	1,4	3,4	1,7	1,3	0,9
50 001–60 000	0,6	2,7	1,1	2,6	2,2	2,7
60 001–70 000	1,4	0,7	2,5	1,8	2,5	2,6
70 001–80 000	0,0	0,7	0,8	2,1	2,2	1,5
80 001–90 000	0,9	0,9	1,6	0,8	0,8	0,8
90 001–100 000	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0
100 001–	3,5	5,1	7,2	10,1	11,7	11,7
Összesen:	35,1	38,3	41,5	46,0	47,8	48,1

Eredmények

A feldolgozások adatainak kartogramokon való ábrázolása önmagáért beszél, célszerű tehát ezzel kezdeni az eredmények ismertetését.

Az 1. ábra két oszlopba sorolva tartalmaz kartogramokat, soronként az egyes dekádok szerint. A baloldalon a B1 csoport tagjait, a jobb oldalon az A1 csoport városait tartalmazza. Roppant hasonló a 2. ábra: bal oldalán a B2 csoport, jobb oldalt pedig az A2 csoport tagjai láthatók.

A 3. ábrán azt tanulmányozhatjuk, hogy amelyik városunk mikor érte el a vizsgált időszakban – kizárólag a teljes körű népszámlálásokat figyelembe véve – a legkisebb, ill. a legnagyobb népességét. Bal oldalon a legkisebb népességüket az adott időben elérő városaink láthatók, jobb oldalon pedig a legnagyobb népességüket elérők.

Ez a három ábra – összesen 32 kartogram – a városhálózat népesség szerinti nagyságának területi változásait mutatja be. Anélkül, hogy minden részletre mélyen kitérnénk, érdemes néhány jelenséget alaposabban is szemügyre venni.

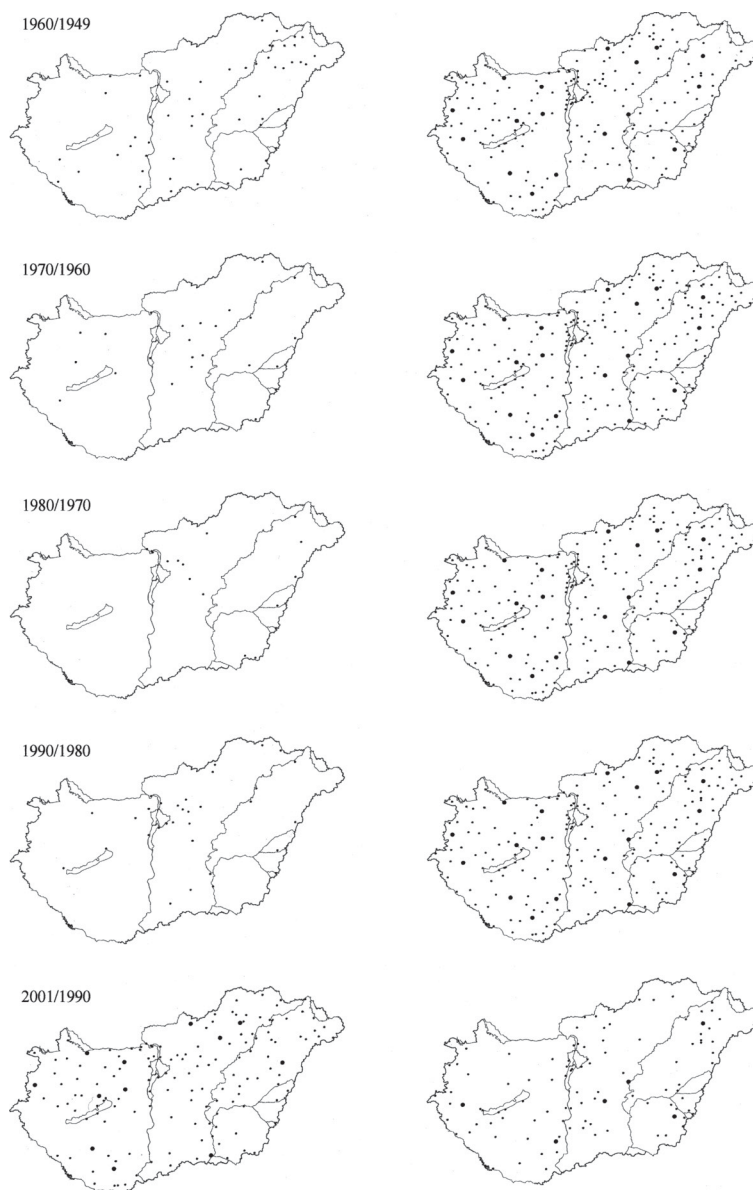
Az 1. ábrán kezdve megfigyelhető, hogy 1949 és 1990 között nagyjából változatlan a „sikeres” és a „sikertelen” városok területi megoszlása, 1990 és 2001 között azonban jóformán 180°-os a fordulat. Míg az időszak első részében a „sikertelen” városok zöme az Alföldön volt, addig a rendszerváltás után nagyjából egyenletesen oszlanak el az ország területén.

A „sikeres” városok többségét az időszak elő részében főképp a Dunántúlon, az É-i országrészben, valamint a budapesti agglomerációban találjuk, az Alföldön kevés volt belőlük. A rendszerváltás után ezek számának csökkenésével területi eloszlásuk is egyenletessé válik, de a budapesti agglomeráció ekkor is markánsan kiemelkedik (3. táblázat). Látható, hogy az Alföldön 1949 és 1990 között a sikeres városok részesedése csupán egyszer haladta meg az 50%-ot, akkor is csak kevéssel, míg ugyanebben az időszakban a Dunántúlon, de az É-i országrészben is sokkal magasabb az arányuk.

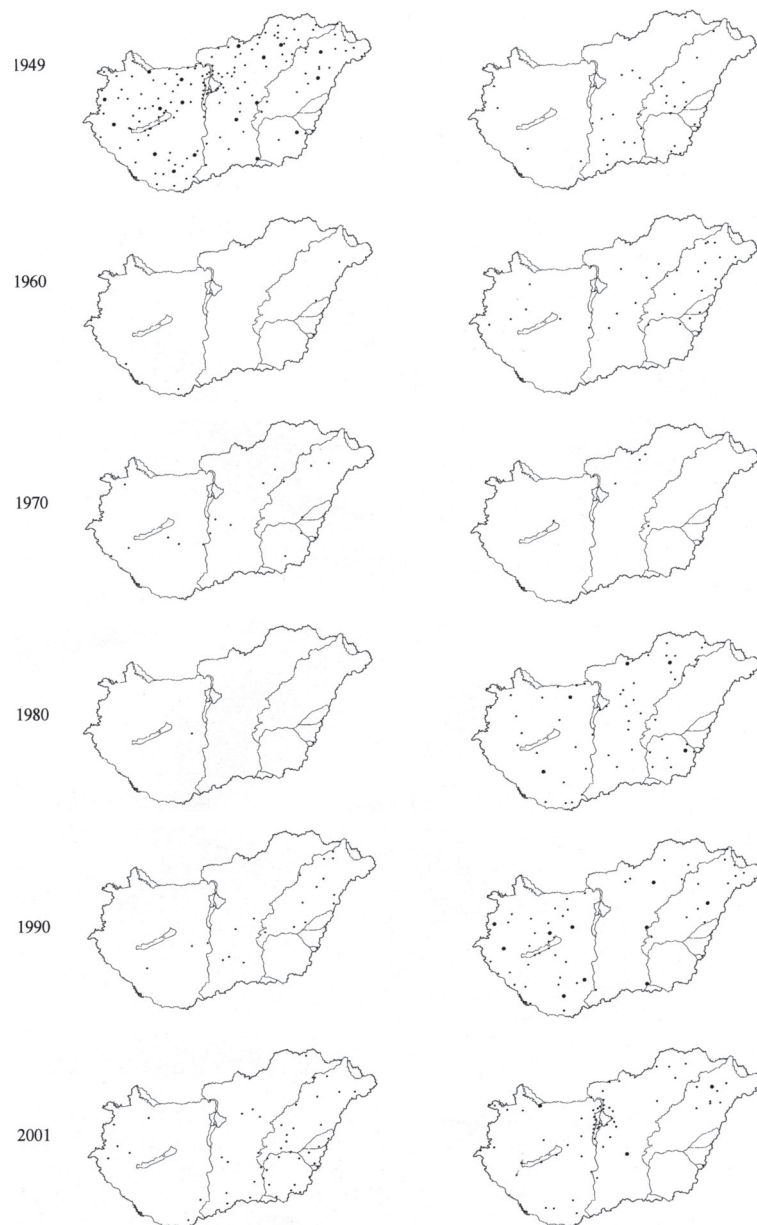
1. ábra. A városok népességének változása a megye teljes népességének változásához képest. Bal oldalon a B1 csoport városai, jobb oldalon az A1 csoportba tartozók. Mindkettő a feltüntetett időszakra vonatkozóan. (Bővebben lásd a szövegben)

Population change of urban settlements related to population change of the counties. Left side: cities of B1 group in the given period. Right side: cities of A1 group in the given period. (For more information see the text)

2. ábra. A városok népességének változása a megye városok nélkül vett népességének változásához képest. Bal oldalon a B2 csoport városai, jobb oldalon az A2 csoportba tartozók. Mindkettő a feltüntetett időszakra vonatkozóan. (Bővebben lásd a szövegben)

Population change of urban settlements related to the change of rural population of the counties. Left side: cities of B2 group in the given period. Right side: cities of A2 group in the given period. (For more information see the text)

3. ábra. A városok legmagasabb és legalacsonyabb népességének beállási ideje (csak a népszámlálásokat figyelembe véve). Bal oldalon az adott időszak legkisebb népességszámának beállási ideje, jobb oldalon a legnagyobb

The year of maximum- and minimum population of urban settlements (according to the census years). Left side: minimum population in the given period. Right side: maximum population in the given period

3. táblázat. Sikeres városok száma és aránya országrészenként

Mutatók	1960–1949	1970–1960	1980–1970	1990–1980	2001–1990
Alföld (98 város)					
A1 („sikeres”) városok száma	42	39	44	51	47
A1 („sikeres”) városok aránya a régió összes városához képest (%)	43	40	45	52	48
Dunántúl (89 város)					
A1 („sikeres”) városok száma	54	63	72	67	41
A1 („sikeres”) városok aránya a régió összes városához képest (%)	61	71	81	75	46
Észak-Magyarország (33 város)					
A1 („sikeres”) városok száma	21	21	22	27	18
A1 („sikeres”) városok aránya a régió összes városához képest (%)	63	64	67	82	55
Pest megye (31 város)					
A1 („sikeres”) városok száma	17	22	16	13	11
A1 („sikeres”) városok aránya a régió összes városához képest (%)	55	71	52	42	35

A rendszerváltás utáni évek kiegyenlítődést hoztak, abban az értelemben, hogy a sikeres városok aránya mindenütt jelentősen csökkent, egyedül É-on maradt 50% fölött. Ennek oka a különböző térszerkezetben, a városhálózat eltérő fejlődésében keresendő. Az alföldi mutatók alakulását azzal magyarázhatjuk, hogy a városhálózat fejlődése roppant egyenetlen volt, a növekmények elsősorban a legnagyobb városokban csapódtak le. Ez utóbbi jelenséget már az 1970-es években leírták Szeged környékének vizsgálatakor (KRAJKÓ GY.–TÓTH J. et al.). A Dunántúl és Észak-Magyarország városhálózata lényegesen kiegyensúlyozottabban fejlődött, itt a növekmény a különböző nagyságú városok között jóval arányosabban oszlott meg.

Mindkét időszakban feltűnő Pest megye városállományának viselkedése, hiszen általában igen alacsony volt a sikeres városok aránya, 1990 és 2001 között pedig mindössze 35%-ra csökkent. Itt a magyarázat hasonló az Alföld esetében elmondottakhoz. A megye lakosságnövekménye igen szélsőségesen oszlott meg az egyes települések között. Így fordulhatott elő az, hogy a 2001/1990-es mutató szerint a városállományából mindössze 11 település sikeres, vagyis nagyobb arányban növelte lakosságát, mint a megye, ugyanakkor a megye összesen 31 városából ebben az időszakban 18-nak nőtt a lakossága. Itt egyértelműen arról van tehát szó, hogy a megye városainak népességvonzó képessége általában pozitív, de igen nagy különbségek vannak e vonzóképeségben.

A vizsgált időszakban a városhálózat meglepően sok tagja (általában ugyanazok a városok) képtelen volt lépést tartani a megye teljes lakosságának növekedésével, ill. a csökkenő népességű megyék népességcsökkenését meghaladó mértékben veszített lakosságából (4. táblázat).

4. táblázat. A1 és a B1 minősítésű városok száma a megyei lakosságszám változás alapján

Mutató	1960–1949	1970–1960	1980–1970	1990–1980	2001–1990
A1 („sikeres”)	134	145	154	158	117
B1 („sikertelen”)	117	106	97	93	134

Tegyük ehhez hozzá, hogy összesen 26 olyan város van, amely a vizsgált időszakban sosem tudott – a megye teljes népességével összehasonlítva – kilépni a B1 csoportból, és ezek közül 22 az Alföldön található (4. ábra). Ilyen a nagyobbak

4. ábra. Városok, amelyek 1949 és 2001 között – a megye teljes népességével összevetve – mindig sikeresek voltak

Urban settlements always gaining population between 1949 and 2001 in comparison with the total population of the county

közül Makó, a kisebbek közül pedig Kunmadaras vagy Komádi. Hasonló mennyiségű, összesen 34 olyan városunk van, amely mindenkor a „sikeresek” közé tartott. Jellemző a területi megoszlásra, hogy ezek közül 10 alföldi, 17 dunántúli, 3 észak-magyarországi, 4 pedig a központi területhez sorolható (5. ábra).

5. ábra. Városok, amelyek 1949 és 2001 között – a megye teljes népességével összevetve – mindig sikertelenek voltak

Urban settlements always losing population between 1949 and 2001 in comparison with the total population of the county

A megyeszékhelyek kiemelt státusuknak köszönhetően (KÖSZEGFALVI Gy. 2001) 1949 és 1990 között folyamatosan népességkoncentráció központok voltak, népességük jobban nőtt, mint megyéjüké, vagy kevésbé csökkent. Az első kivétel Tatbánya, amely már 1980 és 1990 között lefékeződik, átkerül a „sikertelen” városok mezőnyébe. Az 1990-es években már a legtöbb megyeszékhely, szám szerint 12, a „sikertelenek” közé kerül (Budapest népessége pedig csökken). Jól mutatja a fordulat nagyságát, hogy a megmaradó 6 „sikeres” megyeközpontból – szemben az addigi tendenciákkal – 5 alföldi.

Ha a 2. ábra alapján folytatjuk az elemzést, azt tapasztalhatjuk, hogy az 1949–1990 közötti, és az azt követő folyamatok között a különbség még élesebben jelenik meg. Ez az ábrarozat a városoknak a megyéjüknek a városok nélkül vett lakosságához viszonyított népességnövekedését reprezentálja. Mint az várható is, a városok, ill. központi szerepkört betöltő települések, az időszak első részében látványosan nagyobb népességnövekedést tudtak produkálni, mint a nem városi, ill. központi funkciókat el nem látó települések. Esetleges népességcsökkenésük is sokkal kisebb mértékű volt, mint a megye egyéb településeié. Elmondható tehát, hogy 1949–1990 között, a földrajzi értelemben vett városok, függetlenül valódi közigazgatási rangjuktól, nagyon erős népességkoncentráció erőt testesítettek meg. Ehhez persze nyilván az is kellett, hogy a falusi térségek ugyanakkor jelentős „népességtaszító erőt” mutassanak fel.

1990 után gyökeres fordulat következik be: az eddigi relatív népességkoncentráció központok nagyobb része relatív, sőt gyakran abszolút népességvesztéssel kénytelen számolni. Még a legerősebb központok is, a megyeszékhelyek és a kiemelt felsőfokú központok, népesség-kibocsátókká lesznek, mondhatni megfordul a falu–város viszony, legalábbis ami a népességvándorlást illeti. Összesen 6 megyeszékhely tud „sikeres” maradni, 4 az Alföldön, 2 a Dunántúlon. Az 5. táblázat mutatja a változást; a „sikeresek” száma megfelelődik, a „sikerteleneké” megháromszorozódik:

5. táblázat. A2 és B2 minősítésű városok száma a megyék községi lakosságának változása alapján

Mutató	1960–1949	1970–1960	1980–1970	1990–1980	2001–1990
A2 („sikeres”)	199	228	236	220	102
B2 („sikertelen”)	52	23	15	31	149

Ebben a relációban vizsgálva, vagyis a megye nem városi (nem központi helyen lakó) lakosságával összehasonlítva a város (központi hely) népességváltozását, azt kapjuk, hogy összesen 71 város volt mindig „sikeres” (6. ábra), míg egyetlen egy (Nagykátán) mindig „sikertelen”.

Az 1. és a 2. ábrát összehasonlítva arra következtethetünk, hogy a míg a magyarországi városhálózatban folyamatosan igen nagy különbségek voltak és vannak. Azonban a városok népességkoncentráció szerepe 1949 és 1990 között, e különbségektől függetlenül, meghatározó volt. 1990 után a városhálózaton belüli különbségek megmaradtak – sőt nem egy esetben fokozódtak –, mindezek felül a városok nagyobb részének csökkent a relatív népességkoncentráció képessége a falvakkal szemben.

6. ábra. Városok, amelyek 1949 és 2001 között – a megye nem városi népességével összevetve – mindig sikeresek voltak

Urban settlements always gaining population between 1949 and 2001, in comparison with the rural population of the county

A 3. ábra különösebben újat nem mutat, de jól reprezentálja az Alföld és az ország többi része között tapasztalható különbséget, jelen esetben a városok népességének időbeli alakulásán keresztül. Az alföldi városok zöme 1949-ben érte el maximális népességét, egy másik nagyobb csoport pedig 1980-ban. Az ország többi részére igaz, hogy 1949-ben volt a városok népessége a legkisebb a vizsgált időszakban, majd – területenként változóan – 1980 és 2001 között tetőzött. Határozott pályát jártak be a Budapest környéki városok: 1949-óta népességük folyamatosan emelkedik és napjainkban a legmagasabb. Az urbanizáció csúcsideje – legalábbis a városok népességnövekedését alapul véve – az 1960-as, de még inkább az 1970-es évek, napjainkban pedig a lefékeződését éljük meg.

Figyelemre méltó, hogy az Észak-Alföld népesedése az Alföld többi részétől elüt, az Alföld népesedési súlypontja fokozatosan É-ra tolódik (hasonló megállapításra jutott 1987-ben TÓTH J., amihez annyit lehet hozzátenni, hogy az akkori tendenciák erősödtek) (TÓTH J. 1987).

A népességekategóriák elemzése

A Budapesten kívüli városi lakosság Magyarországon 1949 és 1990 között folyamatosan növekedett, utána azonban – bár igen kis mértékben – csökkenni kezdett (6. táblázat). Ám ez a visszaesés kisebb arányú volt, mint ugyanezen időszak alatt az ország lakosságának csökkenése, ezért a városi lakosság össznépességén belüli

6. táblázat: A városi lakosság változása a teljes lakosságban belül*

Mutató	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Városi lakosság száma, fő	3 341 666	3 846 456	4 325 626	4 918 523	4 920 650	4 901 387
Városi lakosság aránya, %	35,00	38,00	42,00	46,00	47,00	48,00
Vidéki városi lakosság/Budapest	2,10	2,13	2,16	2,39	2,44	2,76

* Budapest nélkül

aránya változatlan maradt. Ez önmagában is arra utal, hogy a népességkoncentráció korábbi üteme lefékeződött, a jelenlegi tendencia a koncentráció leállása, helyenként pedig a városokból való kiáramlás a jellemző (KŐSZEGFALVI GY. 1999a,b).

Tanulságos Budapest és a többi város lakosságának összevetése. E szerint az elmúlt több mint 50 esztendő során Budapest túlsúlya folyamatosan csökkent, mi több, a csökkenés üteme egyre gyorsuló. Ez azonban önmagában még nem jelenti a főváros relatív súlyának valódi csökkenését, hiszen az onnan kiköltözők a fővárostól nem szakadnak el, hanem csupán az agglomerációba települnek ki, vagyis relatív dekoncentrációról beszélhetünk. Mivel a Budapesti agglomeráció számos várost foglal magába, ezért azoknak a lakossága átlagon felüli ütemben növekszik. Különösen jelentős változás történt a rendszerváltozás utáni időszakban. Ekkor ugyanis a főváros lakossága tíz év alatt több mint 10%-kal (220 ezer fővel) csökkent, Pest megye lakossága ugyanakkor több mint százezer fővel gyarapodott. Ez a jelenség is hozzájárul annak a látszatnak a kialakulásához, hogy Budapest túlsúlya a népességkoncentrációban csökken. A valóság azonban az, hogy a teljes Budapesti agglomeráció lakosságával összevetve a vidéki városoknak az agglomeráció városai nélküli összességét, az arányok Budapest javára alakulnak.

A 251 vizsgált város a népességkategóriák szerint a vizsgált időszakban mindig úgy oszlott meg, hogy a 10 000 főnél kisebb kisvárosokból volt a legtöbb, közepes mennyiségű 20 000–40 000 lakosú város volt, kevés 40 000–100 000 lakosú, végül pedig a nagyvárosok kevesen vannak, de számuk folyamatosan nőtt. Ha a városok lakossága szerint is megnézzük a kategóriákat, a felvázolt kép csak erősödik. Még jobban kidomborítja a városállomány e tagolódását, ha meghatározzuk, hogy az egyes városnagyság-kategóriák az ország népességének hány %-át tömörítették. E vizsgálatok szerint egyértelműen elkülöníthetők egymástól a fenti csoportok. Erről az öt csoportról elmondható, hogy viszonylag nagy számuk, és népességük mérete okán a többtől külön állóak. Alátámasztja e kijelentést, hogy funkciójukban is és fejlődésükben is eltérő csoportokról van szó.

A 10 000 alatti lakosú városok leg többje az elmúlt egy-két évtizedben lett város, kiemelkedő központi szerepkört nem lát el. A már működése idején is sokat kritizált (BARTKE I. 1982; DÖVÉNYI Z. 1984; TÓTH J. 1978, 1980) Országos Településfejlesztési Konceptió ezeknek a településeknek a zömét alsó, esetleg részleges középfokú központként határozta meg. Jól jellemzi a kisvárosok szerepének erősödését, hogy ez a csoport nem csupán a legnagyobb számú, hanem az egyik legnépesebb is: 2001-ben az ország lakosságának 7%-a élt bennük. Fontos észrevétel, hogy 1980 óta, az ország népesség-

csökkenése ellenére, arányuk az ország lakosságában növekedik, vagyis ismét relatív népességkoncentráció központokká lettek (BOROS F.–LACZKÓ L. 1986). Az ebbe a kategóriába tartozó városok száma folyamatosan csökken, nyilván azért, mert népességük növekedésével tagjai már az eggyel fentebbi csoportba lépnek át.

A 10 000–20 000 lakosú városok száma a vizsgált időszakban folyamatosan növekedett, abszolút, és az ország lakosságához viszonyított népességük egyaránt hullámzott. E hullámozás azonban kicsi, az ország népességének mintegy 10%-a lakott bennük a vizsgált időszak egészében. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy 1980-ig a legnépesebb csoport volt, 1980 után pedig a második legnépesebb. Az előző csoporttól való különválását az ország népességéből való stabil részesedése és a növekvő településszám indokolja.

20 000–40 000 lakosú város mindig körülbelül feleannyi volt, mint az előző kategóriában, lakosságuk és az ország népességéből való arányuk pedig nagyjából megegyezett azzal. Vagyis tisztán csak a népesség nagyságát tekintve azt mondhatjuk, hogy a 20 000–40 000 lakosú városok összesen körülbelül ugyanakkora súlyt képviseltek, mint a 10 000–20 000 fősek együtt. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül, hogy ezek a városok már jelentősebb középfokú, esetenként felsőfokú funkciókat is elláthatnak. Ez utóbbi megállapítást igen jól alátámasztja az a tény, hogy 1949-ben hét megyeszékhely népessége is 40 000 fő alatt maradt, Szekszárd pedig még 2001-ben sem haladta ezt meg. Napjainkban a kategória városai általában jelentős középvárosok, különösen a Dunántúlon bírnak kiemelkedő térszervező erővel.

E városok egy csoportba helyezését indokolta az, hogy számuk, népességük és az ország teljes népességéből való részesedésük alapján mind az eggyel kisebb, mind az eggyel nagyobb kategóriáktól egyértelműen elkülöníthetők. Indokolta továbbá az, hogy ezekben a városokban már jelentős, általában középfokú intézmények működnek, esetleg már felsőfokú ellátást is nyújtanak.

A 40 000–100 000 lakosú települések mindegyike – már csak mérete miatt is – jelentős településnek számít. E csoport tagjai zömmel megyeszékhelyek, ill. megyei jogú városok, jelentős térszervező központok. Kivétel ezek alól csak néhány van:

Érd, az óriásfalu az egyik, mert nagysága ellenére is funkciószegény, tulajdonképpen csak lakófunkciója van. Ennek oka egyértelműen a Budapesttől való függés. Dunaújváros, 40 km-re Székesfehérvártól, a környék domináns központjától, nem rendelkezik méretével arányban álló, kiemelkedő térszervező funkcióval (nem úgy, mint a nála kisebb Nagykanizsa, vagy Sopron). Igaz ugyan, hogy kiemelkedő ipara van, de ezt leszámítva nagyon gyenge központi szerepkörrel bír. Sem hagyományai, sem elhelyezkedése nem összemérhető más, természetes fejlődés révén ekkorára nőtt városunk hasonló adottságaival. Hódmezővásárhelynek Szeged árnyékában nem sok szerepe van, 49 000 lakosa révén ugyanakkor a megye meghatározó települése, ha már nem lehet az egyik meghatározó központja.

A kategóriába a vizsgált időszak alatt mindvégig kevés – általában tízegynéhány – település tartozott (2001-ben pl. 14). Mivel azonban ezen városok legtöbbször a kategória alján, vagy közepén helyezkedik el (90 000–100 000 fős város pl. összesen

egy volt a teljes időszakban: Kecskemét, 1980-ban, ezért az össznépességük meglepően alacsony. E kategória összlakossága sosem érte el az ország lakosságának 10%-át. Jellemző továbbá, hogy 1949-től 1980-ig a népessége folyamatosan növekedik, utána viszont mindkét népszámlálás között csökkent. Jelenleg már a 8,5%-ot sem éri el az ország népességéhez viszonyítva.

A magyarországi *nagyvárosok* kategóriája a következő, 100 000 feletti népességszámú településekkel. Ezek mindegyike regionális központ, vagy regionális funkciókkal is rendelkező, az átlagosnál jelentősebb megyeszékhely. 1949-ben még csupán 3 város tartozott ide, ma már 8. Össznépességük az összes kategória közül abszolút értékben és arányaiban is a legnagyobb növekedést mutatja a vizsgált időszakban. 1949-ben az ország népességének csupán 3,5%-a élt ekkora településen, manapság viszont már 11% fölé nőtt az arányuk, ezen kívül pedig 1980 óta a legnagyobb népességet tömörítő városkategória is lett. Ezek a városok népességük nagysága, központi funkcióik sokasága és minősége révén toronymagasan emelkednek a magyarországi településhálózat fölé, amiben a korábbi időkben igen jelentős központi szándék és támogatás is segített. Jól mutatja súlyukat, hogy 1990 után is növelni tudták részesedésüket, bár némelyikük már népességvesztéssel volt kénytelen számolni.

Nagyon tanulságos, ha megvizsgáljuk, hogy az egyes népességkategóriákból több vagy éppen kevesebb város került be a sikeresek csoportjába, mint azt az adott kategória városállományon belüli részaránya indokolná (az egyes kategóriákban levő városok száma szerint). Ezt a vizsgálatot az 1980–1990-es és az 1990–2001-es időszakra vonatkozóan végeztük el (7a. és 7b. táblázat). Az adatok feldolgozása utáni eredmények szerint a két időszak – az eddigiekben tárgyaltakhoz hasonlóan – homlokegyenest ellentétes folyamatokkal jellemezhető.

Az 1980 és 1990 közötti időszakban a legrosszabb mutatókkal a *kisvárosok* rendelkeztek. Az 1980-ban 10000 főnél kisebb lakosú városok 1990-ig mind a megyéjük teljes népességéhez, mind a megyéjük nem városi népességéhez képest lassabban nőttek, vagy nagyobb mértékben fogytak. Ebben a kategóriában 1980-ban

7a. táblázat. A sikeres városok mutatói 2001/1990, 1990-es adatok alapján

Kategória, fő	A	B	C	D	E	F
0–10 000	53	54	53	47	46	116
10 001–20 000	32	29	49	40	31	75
20 001–40 000	9	10	27	27	15	37
40 001–100 000	4	5	33	33	6	15
100 001–	3	2	38	25	3	8

1990-ben az A1 osztály városainak száma: 117, a teljes városállomány 47%-a.

1990-ben az A2 osztály városainak száma: 102, a teljes városállomány 41%-a.

A = Az A1 osztály teljes létszámából az adott kategóriába esők aránya (%);

B = Az A2 osztály teljes létszámából az adott kategóriába esők aránya (%);

C = Az adott kategóriából az A1 osztályba tartozók aránya, a kategória összes városának %-ban;

D = Az adott kategóriából az A2 osztályba tartozók aránya, a kategória összes városának %-ban;

E = Az adott kategóriába tartozók aránya a teljes városállomány %-ban;

F = Városok száma az egyes kategóriákban.

7b. táblázat. A sikeres városok mutatói 1990/1980, 1980-as adatok

Kategória, fő	A	B	C	D	E	F
0–10 000	42	44	58	84	45	114
10 001–20 000	32	30	68	89	30	75
20 001–40 000	14	16	58	92	15	38
40 001–100 000	8	7	71	88	7	17
100 001–	4	3	100	100	3	7

1980-ban az A1 osztály városainak száma: 158, a teljes városállomány 63%-a.

1980-ban az A2 osztály városainak száma: 220, a teljes városállomány 88%-a.

A = Az A1 osztály teljes létszámából az adott kategóriába esők aránya (%);

B = Az A2 osztály teljes létszámából az adott kategóriába esők aránya (%);

C = Az adott kategóriából az A1 osztályba tartozók aránya, a kategória összes városának %-ban;

D = Az adott kategóriából az A2 osztályba tartozók aránya, a kategória összes városának %-ban;

E = Az adott kategóriába tartozók aránya a teljes városállomány %-ban;

F = Városok száma az egyes kategóriákban.

egyik szempont szerint sem érte el a sikeres városok aránya a sikeres városok országos arányát (63%, ill. 88%). Az eggyel feljebbi kategória ugyanebben az időintervallumban minden szempont szerint sikeres volt, városai a mind a megyéjük teljes, mind a megye nem városi népességével összevetve kedvezőbb képet mutattak, ráadásul körükben mindkét szempont szerint országos átlag feletti volt a sikeres városok aránya (68%, valamint 89%). Ez a jelentős különbség is indokolja ennek a csoportnak a 10 000 lakosúnál kisebbektől való elkülönítését.

A 20 000–40 000 fős települések vegyes képet mutatnak: a megye teljes népességéhez képest kedvezőtlenebbek a népesedési mutatók, ugyanakkor a megye nem városi népességénél jobbak. Ez arra utal, hogy e csoport városait az eggyel kisebb, valamint az eggyel nagyobb kategória megelőzi. A falusi, tanyai népesség is náluknál gyorsabban nő, vagy kevésbé csökken.

A 40 000 főnél népesebb mindkét kategória jellemzője, hogy a megyei és országos átlagot mindegyik itt tárgyalt mutató szerint meghaladják, népesedési helyzetük kedvező.

Az 1990 és 2001 közötti időszakra a korábbi folyamatokkal való szinte teljes szembefordulás a jellemző. A 10 000 főnél kisebb népességű városok körében minden szempontból kedvezőek a mutatók, mind a megye teljes népességénél, mind a nem városi népességénél gyorsabban nőttek, vagy kevésbé fogytak, valamint az összes város átlagánál nagyobb itt a sikeres városok aránya, mindkét mutató szerint.

A többi városkategória általában sikertelen lett. A 10 000–20 000-es népességű csoport most már csak a megye teljes népességénél (tehát a városokat is figyelembe véve) van jobb helyzetben, a megye nem városi népességétől elmaradnak a mutatói, a 20 000–40 000 és a 40 000–100 000-es csoport mindegyik vizsgált szempont szerint elmarad a megyéjétől, és körükben mindegyik szempont szerint országos átlag alatti a sikeres városok aránya. A 8 legnagyobb város közül mindössze 3 olyan van, amely az A1 csoportba sorolható (Kecskemét, Nyíregyháza, Szeged), ill. csak 2, amely az A2-be (Kecskemét, Nyíregyháza). Így csupán a megye teljes né-

pességével összehasonlítva őrizte meg a kategória egésze a kedvezőbb pozícióját, egyébként minden szempontból rosszabb helyzetben van.

A fentiekben bemutatottak alapján indokoltnak és bizonyítottnak látjuk a városok népességszám szerinti csoportosításában a már ismertetett tagolásunkat. A kisvárosok, alsó középvárosok, középvárosok, alsó nagyvárosok és nagyvárosok ugyanis nem csupán méretükben, de funkcióikban is nagyon jól elkülöníthető egységeit jelentik a magyarországi városhálózatnak.

Összefoglalás

Ha a tanulmány bevezetőjében leírt módon definiáljuk a városok sikerességét, ill. sikertelenségét, akkor az alábbi megállapításokat tehetjük:

– Az 1949 és 2001 közötti időszakot az 1990-es adatok mentén két, markánsan elkülönülő részre bonthatjuk. Az első időszakban a ország városainak döntő többsége nagyobb arányú népességnövekedést, vagy kisebb arányú népességvesztést könyvelhetett el, mint a *megyéje nem városi települései*. A kivételek zömét azok a Pest megyei városok adják, amelyek valamilyen okból kevésbé voltak vonzóak a Budapest környékén leteleplők számára. Népségük ennek ellenére akár növekedő is lehet, csak éppen az aránya marad el a megye többi településétől.

– Ugyancsak az első időszak jellemzője, hogy *a megye teljes lakosságával összevetve* a városok népességének alakulását, élesen elkülönül az Alföld az ország többi részétől. Míg az Alföld városainak többsége a sikertelenek csoportját növeli, addig a többi országrészben éppen fordított a helyzet (Pest megye különös helyzetéről fentebb volt már szó). A megyeszékhelyek az időszak első részében – egyetlen kivétellel – folyamatosan gyorsabban növelték népességüket, mint megyéjük összesen, vagy megyéjük nem városi települései összesen.

– Homlokegyenest megváltoznak a folyamatok 1990 és 2001 között. A teljes városállomány nagyobb része lesz sikertelen, mint sikeres, bármelyik mutatót is nézzük. Fontos észrevétel, hogy a sikeres városok zöme az Alföldre esik. Ennek egyik magyarázata vélhetően az, hogy a rendszerváltás után az alföldi falvak továbbra is kevesebb munkalehetőséget, egyáltalán kisebb perspektívát tudtak nyújtani, mint a városok.

– Fontos lehet, hogy az alföldi városok körül általában nincs, vagy alig van „agglomeráció”, a városi lakosság nem tud úgy kiáramlani, mint Pécs, Miskolc, vagy akár Szeged esetében (KÖSZEGFALVI GY. 1999a,b). Végül nem elhanyagolható az a tény, hogy a korábbi átrendeződések éppen a Dél-Alföldről vonzották el a legnagyobb népességet, így ott a korszerkezet kedvezőtlené vált, erősen előregedő a népesség korszerkezete. Ez egyrészt generálhatja a tanyákról a városokba költözést, másrészt pedig csökkenti a városokból való kiáramlást.

A népességmaximumok és minimumok idejének vizsgálata tovább erősíti a kialakult képet: a Dunántúl, az Alföld és a Budapest körüli városok népesedési folyamatai a vizsgált időszakban folyamatosan eltérően alakultak.

Vizsgálva a városok népességszám szerinti kategóriáit, megállapíthatjuk, hogy a városállomány öt, egymástól eltérően fejlődő, azonban hasonló népességű, ezáltal hasonló súlyú csoportra bontható. E csoportokon belül a funkciók megoszlása is meglehetősen homogénnek vehető, abban az értelemben, hogy az egyes kategóriák városai hasonló szerepköröket, intézményeket, funkciókat láthatnak el, ha a vizsgált időszak teljességét tekintjük. E csoportok a kisvárosok, az alsó középvárosok, a középvárosok, az alsó nagyvárosok és a nagyvárosok csoportja.

(Megjegyzendő, hogy e vizsgálatok érzékenysége fokozható lenne azáltal, ha nem csupán a megyei adatokkal hasonlítanánk össze a városok népességének alakulását, hanem kistérségükkel, ill. annak – ha van egyáltalán – többi városával is. Részletes vizsgálatra lenne érdemes a szuburbanizációnak a városhálózat bemutatott népességváltozására gyakorolt hatása, ill. a népesség öregedésének a hatása is.)

A népességkategóriák szerinti vizsgálat feltárta, hogy a rendszerváltozás során az ország urbanizációs folyamataiban gyökeres fordulat történt. Míg előtte a nagyobb városokat jellemezte a kedvező népesedési mutató, a kicsiket pedig nagyon kedvezőtlen, addig a rendszerváltás után a „minél kisebb város, annál sikeresebb” elv érvényesül. A legsikeresebbek a legkisebbek, a nagyobb és a legnagyobb városok pedig sikertelenekké váltak.

Bár Magyarország népességének nagyobb része városlakó, a képet árnyalja, hogy a Budapest nélkül számított lakosságnak 2001-ben csak kevesebb mint fele, 48,1%-a él városban. Ez egyrészt mutatja a fővárosi népességtömörülés jelentőségét, másrészt arra is utal, hogy napjainkban a falvak még mindig az ország népességének meghatározó részét képezik, hiszen a Budapest–városok–többi település csoportosításnak éppen a legnagyobb össznépességű részét adják.

E települések felé – és így a modern térszervezés kihívásai felé is – a kapcsolódási pontot a városhálózat kisebb tagjai jelentik, egyrészt a földrajzi közelség okán, másrészt a részben hasonló – pl. kistérségi – sajátosságok miatt. A dolgozatban tárgyaltak alapján kijelenthető, hogy éppen ezek a kisebb városok a mai magyarországi városhálózat meghatározó, bár kétségtől nem különösebben látványos részét képezik. A 10 000 főnél kisebb, városi jogállású települések önmagukban is – nagy számuk miatt – az ország lakosságának 7%-át tömörítik, ráadásul a tendencia 1980 óta növekedő. A 20 000 főnél kisebb városokban már a teljes népesség 17%-a él, vagyis annyi mint Budapesten.

Ezek a városok, vagyis a 20 000 lakosnál kisebbek, de különösen a 10 000-nél kisebb népességűek, a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények között sikeresnek bizonyultak, legalábbis a bevezetőben definiáltak szerint használva e fogalmat. Adjuk hozzá ehhez azt a tényt, hogy napjainkban a városokból való kiköltözés meghaladja a városokba tömörülés mértékét – főképpen, ha a nagyvárosok körüli agglomerációk kisebb városaiba való kiáramlást is ide soroljuk –, valamint azt, hogy mára egyre könnyebben megvalósítható a központi, irányítási és adminisztratív jellegű tevékenységek területi decentralizálása. Mindezekkel párhuzamosan ható tényező az önkormányzatiság erősödése, a megyénél kisebb és a megyénél nagyobb szer-

kezeti egységek kialakulása, megerősödése a magyar közigazgatásban, már csak az EU-hoz való csatlakozásunk miatt is.

A rendszerváltozás során tehát az ország urbanizációs folyamataiban alapvető változás történt. A korábbi koncentrációs folyamatokat felváltotta a dekoncentráció. Az intenzív iparosodásra jellemző területi és települési koncentráció után a városfejlődés újabb szakaszba lépett és úgy lépett át a dekoncentrációs szakaszba, hogy magas falusi népességszám jellemzi. ENYEDI GY. (1988) szerint ez nem az elmaradottság jele, hanem arról van szó, hogy a 20. sz. második felében az iparosodás és a vele járó népesség- és településfejlődés aránylag gyorsan ment végbe és a rendszerváltás is felgyorsította a folyamatokat.

A városok változásaiban a növekedés helyett a minőségi változások, átalakulások váltak dominánssá. Közben fel kell tenni azt a kérdést is, hogy a népességcsökkenés csak sikertelenséget jelent? – általában igen.

A folyamat másik oldalát is érdemes röviden elemezni: népesség növekedésének, mint a siker megnyilvánulásának első számú feltételét a *lakóhelyváltoztatás személyes döntése* adja. Ez a jelenség személyes értékek alapján a szabad választás, a kényszerfeltételek közötti döntés eredménye (DARÓCZI E. 2003). Az elemi szükségletek biztosítása meghatározó: munkahely és megfelelő jövedelem, valamint megfelelő lakás. Ennek alapját a személyes adottságok jelentik: szakképzettség és személyes tőke az ingatlanvásárlásra. A munkaerőpiac és az ingatlanpiac tehát egyszerre jelent lehetőséget, vagy a korlátot.

A lakóhely-változtatás személyes döntése nagyrészt egy sikertelen település nem megfelelő feltételeinek a következménye és annak elhagyása. Az agrárgazdaság válsága és a falvak munkahelyi lehetőségének csökkenése, az alapszükségletek hiánya kényszerként jelenik meg a városba költözés során, viszont a beköltözés ténye már a város sikereként van elkönyvelve.

A sikertelen városok csökkenő népességmegtartó képessége nagyrészt azzal magyarázható, hogy ezek a városok kevésbé „élhető”, és az igényesebb, gazdaságilag mobilabb népesség az élhetőbb kisvárosok és falvak irányába mozdul el. A másik ok, a nagy- és középvárosi munkahelyek megszűnése miatti elköltözés. Ebben az esetben a városok működésképtelensége a kiváltó ok. A rendszerváltás társadalmi-gazdasági változásai után a legkisebb városok a legsikeresebbek, a nagyobbak pedig sikertelenné váltak.

Záró gondolatok a működő és az élhető városról

Az elemzés során a városok népességszámának növekedését vettük alapul. A népességnövekedés mennyiségi folyamatát ugyanakkor a város minőségi jellemzői, vonzereje váltják ki, amelyet a városi funkciók komplexitása és a városi környezet minősége jelent. Végző soron a *minőség sikere* jelenti a városok népességnövekedését, életképességét, fejlődőképességét.

A városok vonzerejét, legfontosabb jellemzőit az urbanisztikai irodalom legújabban a „működő” (*capable*) és az „élhető” (*livable*) jelzőkkel fejezi ki (pl. az ICSC, a Visegrádi Országokat is magába foglaló International Centre for Sustainable Cities, 2005). Nehéz definíciószerűen meghatározni, inkább csak körbeírni lehet a két fogalom jelentését.

A „működő” város lényege, hogy képes-e megtanulni az együttműködést az önkormányzat és a város gazdasági szférája, és képesek-e a városi közösség érdekeit szem előtt tartva, konszenzust kialakítva működtetni és harmonikusan fejleszteni a várost. A működő város a szükségletek és az igények biztosítását jelenti, míg a városok élhetősége az emberi igények minőségi oldalát fogalmazza meg. Egészséges és esztétikus, teljes emberi élet megélésére és az emberi kreativitás kibontakoztatására megfelelő környezetet.

Az elemzés nem tesz különbséget a csupán „működő” és az „élhető” városok között és az is csak feltételezés, hogy a sikeres városok az „élhető” városok közül kerülnek ki. Ebben nyilvánul meg az a vonzerő, amely képes népeiséget bevonzani.

Mitől lesz egy város vonzó, azaz „élhető” és fejlődőképes?

A város működőképessége, fejlett infrastruktúra jelenléte és általános elérhetősége, harmonikus és környezetkímélő gazdaság, munkahelyek és szolgáltatások léte mellett a környezet egészséges állapota, a helyi társadalom ereje és kapcsolatai, a kellemes közérzet és az otthonosság, biztonság érzete együttesen eredményezik. Mindennek feltétele, hogy komplexitásban gondolkodó önkormányzat határozott és következetes politikát folytasson a város érdekében.

Az európai települési politika rendezőelveit az Európai Unió Ötödik Akcióprogramja (1992), az Aalborgi Charta (1994) és az Új Athéni Charta (1998) fogalmazzák meg, amelyek a riói Agenda 21 (1992) és az isztambuli Habitat (1996) ENSZ dokumentumainak deklarációira épülnek. Az Aalborgi Charta eszmeiségének fő gondolata a fenntarthatóság, amelyet az egyensúlykeresés köré rendez: teljeskörű együttműködés a városi élet szereplőivel és a globális folyamatok meghatározóival, harmonikus és változatos helyi gazdaság, amely környezetkímélő és a lokalitás, ciklusosság elveit alapértékként kezeli és célja a település és lakói „ökológiai lábnyomának” csökkentése.

Az önkormányzatok felelőssége körébe tartozik a társadalmi igazságosság, méltányosság megvalósítása is a központi kormány segítségével. A komplexitás része, hogy mindezeket az elveket egy hatékony és sokrétű földhasználat szolgálja, mind horizontális és vertikális kiterjedésben. A fenntarthatóság lényeges eleme a közlekedés átállítása hatékony és környezetkímélő struktúrává, amely felszabadítja az intézményes autó-függést és optimális városi mobilitást biztosít.

A globalizációs folyamatokba egyre szorosabban integrálódó városok függése és felelőssége is egyre nagyobb. Ennek kockázata van, ezért fontos a települések ön-ellátásra, önfenntartásra törekvése is. Ez a politika a „glokális” politikája.

Azért a kicsi városok a sikeresek és fejlődőképesek, mivel a rendkívül gyorsan változó globális és országon belüli folyamatokra rugalmasabban és gyorsabban képesek hatékony választ adni. A kisvárosok társadalma egységesebb, átláthatóbb, és a

személyes felelősség is erősebb. A szubszidiaritás elvét hatékonyabban lehet megvalósítani, és mint közösség is egységesebb, ezért könnyebben mozgósítható a települési célokért. Az élıhetőség, a siker a városlakók jó közérzetében, egészségében és alkotó munkájában nyilvánul meg. A település minden individualizációs jelenség és minden gazdasági tevékenység ellenére elsősorban emberi közösség.

A kisvárosok sikere nyilvánvaló. „A kicsi szép” gondolata SCHUMACHER szerint érdekes következtetéseket enged meg. A világhírű alternatív közgazdász szerint az emberi mértékek és léptékek azért szépek, mivel természeteseek, egészségeseek, átláthatóak és áthathatja őket a személyes létezés köre. Tudatosan, vagy ösztönösen ebbe az irányba mozdul el a magyar népesség? Nyilvánvalóan nem, hanem a közvetlenül megélhetés és a siker irányába, amely viszont közvetetten szoros kapcsolatban van a kis léptékek elvével. Az urbanizáció ciklusai a történelmileg változó értékek irányába történő változó irányú mozgások, amelyek végső soron az egyensúlykeresés irányába tartanak.

Kérdés lehet, hogy mennyire lehetnek kicsik a városok és vonzáskörzetük? Erre ugyanúgy nincs válasz, mint a városok legfelső határára. Ha az önkormányzatiság erősödése mentén haladunk, akkor vélhetően a megyénél kisebb területi egységekre kell bontanunk a közigazgatási rendszert, netán egész kicsikre, valódi városkörnyékekre. A globalizációs folyamatok hatására elméletileg elképzelhető egy olyan településhálózat, amely leginkább a „globális polis” kettős fogalmi tartalmával jellemezhető. A szubszidiaritás és demokrácia kiteljesített formája alapján az önkormányzatok feladatai és felelőssége nagymértékben megnő és nyitottsága, kapcsolatai alapján a hazai és globális térhez egyaránt kapcsolódik. A település fizikai javakkal való ellátása alapvetően a lokális és regionális tér erőforrásaiból történik, globális nyitottsága elsősorban a szellemi javakra terjed ki.

Kérdés, hogy a kisebb egységek hogyan szerveződjenek? A fenntartható fejlődés rendezőelvei szerint a lokalitás és ciklusosság, diverzitás és kooperáció alapján, és kiterjedését a táj határozza meg a legbiztonságosabban. A terület-és településfejlesztésnek számolnia kell azzal a ténnyel, amit az Athéni Charta fogalmaz meg, hogy a települések „nem spontán fejlődnek, de nem is engedelmessé válnak a fejlesztési terveknek”. Egy olyan szerves fejlődés megy végbe, amely az önszerveződés és a tudatos beavatkozás játékának fogható fel. A végeredmény?

Önálló és sokszínű, de egymással kooperációban álló települések organikus mintázata, amely harmonikus, azaz kompatibilis kapcsolatban áll azzal a természeti környezettel, amely létrehozta.

E fentebb vázolt folyamatok összességükben valószínűleg erősíteni fogják a magyarországi városhálózat, a hazai urbanizálódási folyamatok rendszerváltást követően kialakult átalakulását. Akárhogyan is lesz, a korábbi területszervezési stratégiák átgondolása elkerülhetetlenné válik, melyben – legalábbis a jelenlegi folyamatok elemzése szerint – egyre nagyobb szerepet kell kapniuk a városhálózat kisebb tagjainak. Alkalmassá teszi őket erre növekvő súlyuk, a városkörnyékekkel való közvetlen kapcsolatuk, valamint az, hogy a területi szervezés intézményi háttérének infrastruktúrája napjainkban jelentősen fejlődik, egyre inkább lehetővé téve annak decentralizálását.

Elemzéseink eredményeképpen javasolható a hazai településpolitika rendezőelvéinek újragondolása, amelyet nemcsak a rendszerváltozás indokol, hanem a globalizációs folyamatok és a globális urbanizációs jelenségek teljesen új megnyilvánulásai, valamint a fenntarthatóság követelményrendszer.

IRODALOM

- A fenntarthatóság felé. – Egy környezettel és fenntartható fejlődéssel kapcsolatos politika és cselekvés Európai Közösségi programja 1997 KTM. Budapest, 157 p.
- Athéni Charta' 98. – In: ÖN KOR KÉP 1998. 8. pp. 3–14
- Az Európai Városok Chartája – Aalborgi Charta, 1994, www.nyf.hu/others/html/kornyeztud/mm/fenntarthatofejlodes/aalborg.htm.
- BARTKE I. 1982. Az 1970-es évtized területfejlesztésének értékelése. – Földr. Közl. 105. 1–2. pp. 109–119.
- BOROS F.–LACKÓ L. 1986. A településfejlesztés új szakasza Magyarországon. – Földr. Közl. 109. 3–4. pp. 205–221.
- Cselekvési program 1996. A települések fenntartható fejlődését segítő cselekvési program (Habitat Agenda). Az emberi települések jövőjével és a szükséges beavatkozásokkal foglalkozó II. ENSZ Konferencia, Isztambul. – ENSZ Habitat Iroda, Budapest, 191 p.
- CSONTOS J.–LUKOVICH T. (szerk.) 1999. Urbanisztika 2000. – Akadémia Kiadó, Budapest, 266 p.
- DARÓCZI E. 2003. Az állandó vándorlások regionális és hierarchikus szerkezete Magyarországon és az Alföldön. – Alföldi Tanulmányok, 19. Békéscsaba, pp. 66–82.
- DÖVÉNYI Z. 1984. Kisvárosok az Alföld településhálózatában. – Alföldi Tanulmányok, 8. Békéscsaba, pp. 143–161.
- ENYEDI Gy. 1988. A városnövekedés szakaszai. – Akadémia Kiadó, Budapest, 115 p.
- International Centre for Sustainable cities 2005. www.icsc.ca/projekt
- KÓSZEGFALVI Gy. 1999a. A magyarországi községhálózat. – Területi Statisztika, 39. pp. 398–410.
- KÓSZEGFALVI Gy. 1999b. Nagyvárosaink. – Területi Statisztika, 39. pp. 24–42.
- KÓSZEGFALVI Gy. 2001. Hazánk kisvárosai. – Területi Statisztika, 41. pp. 269–281.
- RUDL J. 1998. Az új kisváros és a városi funkciók. – Földr. Ért. 47. 1. pp. 31–41.
- TÓTH J. 1978. Az alföldi városfejlődés elmúlt évszázada és az országos településhálózat-fejlesztési koncepció. – Alföldi Tanulmányok, 2. Békéscsaba, pp. 125–149.
- TÓTH J. 1980. A területfejlesztés eredményei és feladatai az Alföldön. – Alföldi Tanulmányok, 4. Békéscsaba, pp. 147–162.
- TÓTH J. 1986. A rangkoefficiens alkalmazása a városfejlődés regionális ütemkülönbségeinek kimutatására, különös tekintettel az Alföldre. – Alföldi Tanulmányok, 10. Békéscsaba, pp. 115–136.
- TÓTH J. 1987. Az alföldi urbanizációs folyamat kutatásából adódó fontosabb megállapítások és következtetések. – Alföldi Tanulmányok, 11. Békéscsaba, pp. 99–112.